

4. Кочеткова С.В. Опыт анализа насилия в семье // Социологические исследования. – 1999. – № 12. – 341 с.

5. Румянцева Т.Г. Факторы, способствующие агрессии // Психология человеческой агрессивности: Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко. – Минск: Харвест, 1999. – 245 с.

6. Чалдини Р. Психология влияния: пер. с англ. – СПб.: Питер, 2000. – 272 с.

7. Bandura, A. Aggression: A social learning analysis. / Bandura, A., -Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, 1973. – 314 p.

Рассмотрены особенности проявлений эмоциональной агрессии военнослужащих, развитие агрессивных действий в момент подкрепления, основные факторы, содействующие агрессивному поведению военнослужащих, положительное и отрицательное влияния агрессивного поведения военнослужащих.

Ключевые слова: агрессивное поведение, влияние, агрессивные действия, военнослужащий.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Ригель О.В.

У статті узагальнюється досвід дослідження в психолого-педагогічній літературі проблеми психічних станів людини. Показано, що у складі наявних підходів етап дошкільного онтогенезу виявляється дослідженням недостатньо як у теоретичному, так і у прикладному аспектах. Визначаються основні лінії розв'язання цієї проблеми.

Ключові слова: психічні стани, емоційні стани, онтогенез, дошкільний онтогенез.

Попри наявність значного досвіду досліджень психічних станів людини різноплановість і фрагментарність отриманих результатів залишає чимало «білих плям» як щодо їх номенклатури і складу, так і в аспекті розуміння структури, механізмів і детермінації, аналізу й опису функцій станів, вибору, розробки діагностичних методик і способів їх оптимізації тощо.

У низці праць підкреслювалися окремі аспекти структури станів, їх зв'язок з емоціями, впливу на розвиток особистості і т.д. Наголошується, що одним із важливих аспектів цієї проблеми, що

вимагає першочергового вирішення, є розкриття самого змісту поняття психічних станів.

Поширеним є визначення психічного стану як складного і багатоаспектного, відносно стійкого психічного утворення, що підвищує або знижує життєдіяльність в ситуації, що склалася.

На думку Е.П. Ільїна, психічний стан «подається як цілісна реакція особистості на зовнішні і внутрішні стимули, спрямовані на досягнення нею корисного результату». Емоційні стани розуміються і як віддзеркалення у формі упередженого переживання життєвого сенсу явищ і ситуацій.

Один із піонерів дослідження психічних станів Н.Д. Левітов визначає психічний стан як цілісну характеристику психічної діяльності за певний період часу, що показує своєрідність психічних процесів залежно від відбиваних предметів і явищ дійсності, попереднього стану і психічних властивостей особи. Зі свого боку С.Л. Рубінштейн підкреслює, що психічний стан «не детермінує, а лише регулює діяльність людини, що детермінується іншими моментами; робить індивіда більш менш чутливим до тих або іншим спонукань, створює як би систему шлюзів, які в емоційних станах встановлюються на ту або іншу висоту; пристосовувавши, адаптуючи і рецензорні, взагалі пізнавальні, і моторні, взагалі дієві, вольові функції, зумовлює тонус, темпи діяльності, її настроєність» [183].

У вказаних вище визначеннях простежуються різні погляди, виділяються багатоаспектні сторони, особливості психічних станів. Так, підкреслюється взаємозв'язок психічних станів із психологічними властивостями особи, процесами, своєрідністю діяльності, явищами навколишньої дійсності. У визначенні психічних станів включаються енергетичні, інформаційні, тимчасові і просторові аспекти; підкреслюється цілісність, системні властивості, специфічні якості і т.д. Натомість у контексті системного підходу наголошується недостатність наведених визначень, оскільки в них не враховується впорядкованість за характеристичними простір-час, інформація-енергія [186].

Певна строкагість поглядів має місце у питанні функцій психічних станів. Так, А.О. Прохоров виділяє наступні функції психічних станів:

- Функцію формування, розвитку психічних функцій, рис і якостей особи в умовах діяльності, що повторюється.
- Функцію інтеграції, де психічні стани об'єднують психічні властивості і процеси в єдине ціле у відрізок поточного часу, утворюючи психічну структуру («психологічний настрій») особи, забезпечуючи єдність психічного, його цілісність.

- Регуляторну функцію, що забезпечує у функціональному відношенні синхронізацію всіх функцій і станів у психічному цілому, завдяки чому всі функції станів в цілісній психічній діяльності представлені одночасно і єдино. У психічному цілому регуляторна функція психічних станів забезпечує рівноваженість суб'єкта з соціально-наочним середовищем, з одного боку, а з іншого – саморегуляцію і управління рештою функцій.
- Функцію диференціації, де кожен психічний стан має свої зв'язки з психічними властивостями і процесами як в кількості, так і якості; що визначає «величину, частоту, стійкість, вибірковість й інші параметри зв'язків психічних станів із процесами і властивостями».
- Функцію віддзеркалення, яка пов'язана з детермінацією психічних станів (у якісній характеристиці стану проявляється єдність віддзеркалення суб'єктом конкретної ситуації і ставлення до неї) [185].

Подальше вивчення цього питання відбулося у двох напрямках: особистому і діяльному. Представники першого компонентний склад психічного визначають, виходячи з властивостей особи, її складових. Так, наприклад, до складу психічного включені перцептивні, вольові, афектні, розумові компоненти і свідомість. До складу психічних станів включають три блоки: когнітивний, мотиваційно-емоційний і активаційно-енергетичний.

Представники іншого напряму досліджують компонентний склад психічних станів в процесі діяльності.

Відповідно до цих підходів до складу психічного стану дослідники включають характеристики: психічних процесів; потребно-існо-мотиваційної сфери; усвідомлення; психомоторні; когнітивні; енергетичні; нейродинамічні складові; функціональні характеристики: інтенсивність, стійкість і мінливість, самоперетворення та ін.

Висвітлюючи питання щодо структури психічних станів багато авторів виділяють наступні ознаки: рівність, співпадаюча з рівневою організацією людини; суб'єктивність – об'єктивність; ступінь узагальненості (загальні, особливі, індивідуальні).

На основі кожної з них формується одна із трьох підструктур загальної структури психічного стану людини:

- ієрархічна, утворена характеристиками кожного з чотирьох основних рівнів організації стану: фізіологічного, психофізіологічного, психологічного, соціально-психологічного;

- координаційна, розкриває наявність в стані суб'єктивної (переживання самої людини) і об'єктивної (дані дослідника або спостерігача) сторін;
- третя підструктура: загальні, особливі, індивідуальні характеристики, які знаходяться між собою відносно включення.

Зазначається, що між підструктурами існують координаційні відносини, які лежать в основі утворення різних функціональних систем і рівнів регуляції. Структура включає інваріантні зв'язки і відносини. Домінування тієї або іншої структури визначає функціональні прояви психічного стану, визначає своєрідність стану.

Підкреслюється багаторівневність, поліфункціональність і ін., широкий діапазон проявів у вигляді різних відтінків і нюансів кожного стану. Автором розроблена концепція функціональних структур психічних станів, з використанням системного підходу і структурно-статистичної моделі станів.

Однією з основних складових структур є їх рівнева організація, вершину якої складають найбільш тісні значущі зв'язки, які створюють ядро структури. Ці «вершини» диференціюються залежно від діяльнісних і вікових особливостей. Наступний рівень організації – комплекси взаємопов'язаних між собою плеяд. Останній рівень функціональної структури – це взаємодіючі плеяди структурних зв'язків межового рівня значущості. У загальному вигляді структурна організація поточних станів представлена у вигляді трирівневої організації.

У багатьох дослідженнях феноменології психічних станів дослідники звертають увагу на таку важливу характеристику психічних станів, як *навмисність, свідому* цілеспрямованість у процесі вольової активності. Окрім стану активності, виокремлюють стан *готовності*, що відрізняється від першого наявністю установок, і стан оптимальної мобілізації. Пропонується розрізняти стан максимальної мобілізації, що виникає в особливо важливих для людини ситуаціях і залежне від об'єктивних труднощів і ясності розуміння становища. Як впливає із наведених формулювань, простежується зв'язок із вольовим станом, функція якого співпадає з функціями волі і полягає в свідомій регуляції людиною своєї поведінки і діяльності з цілепокладання пов'язаної з подоланням труднощів.

Нині більшість авторів розглядають саморегуляцію разом із активністю як загальні, універсальні внутрішні *умови* здійснення діяльності. Деякі ототожнюють це поняття з *функціональним ста-*

ном організму людини. Одні автори характеризують саморегуляцію як *властивість*, що забезпечує певний заданий рівень ефективності поведінки людини. Інші характеризують як *граничні можливості* організму, психіки людини, що проявляються за формально-динамічними параметрами її поведінки: силою, інтенсивністю, тривалістю, швидкістю, точністю дії. Саморегуляцію трактують ще і як універсальний *принцип* психологічного аналізу індивідуальності людини.

Наявність достатнього рівня розвитку рефлексії, самооцінки, позитивного ставлення до самої себе, внутрішньої потреби в самокорекції, компетентність у певній діяльності дозволяє людині здійснювати самовиправлення своїх помилок і недоліків поведінки. Знання способів здійснення самоконтролю є необхідною умовою самокорекції. Терміном «самоконтроль» пропонується позначати особливі дії, предметом яких є *власні стани* і властивості людини, будь-то характеристики його як суб'єкта діяльності, спілкування або самосвідомості.

А.О. Прохоров розглядає механізм регуляторної функції психічних станів із позицій загального, особливого і єдиного. Регуляторна функція забезпечує: урівноваження суб'єкта з середовищем, корекцію взаємодії психічних процесів і психологічних властивостей зі станами, можливість переходу одного стану в інший, можливість легшої регуляції станів у рамках актуалізованого блоку і його радикала, підтримку тривалості, стійкості, інтенсивності знака й інших характеристик станів у межах певного функціонального комплексу, зміну параметрів стану і включення компонентів структури психологічної властивості або багатьох властивостей [186].

Усі вказані характеристики саморегуляції не суперечать, а лише доповнюють один одного, дозволяючи скласти певний понятійний спектр, або, навпаки, ознак цього феномена. У стислому викладі саморегуляцію можна розглядати як *цілісну інтегральну психічну й поведінкову характеристику людини, яка виражається в здатності відображати, аналізувати і прогнозувати свою діяльність і на цій основі входити в адекватний ситуації стан, що сприяє організації успішної реальної поведінки*.

Попри те, що в низці досліджень вказується на важливість вивчення психічних станів дошкільників, їх роль в життєдіяльності дитини, вплив на соматичне, психічне і психологічне здоров'я, взаємозв'язок із розвитком основних рис вдачі і поведінки, залежність від середовища виховання і навчання, від характеру

взаємодій з тими, хто їх оточує, питання про специфіку типових станів дошкільників, взаємозв'язків психічних процесів із властивостями особи залишається відкритим.

Стосовно змісту функцій психічних станів дошкільників у літературі виділяються такі напрями, як:

1. Вплив психічних станів на здоров'я, повноцінний психічний, особистісний розвиток.

2. Вплив оточення на психічні стани дошкільників у процесі спілкування і діяльності.

3. Забезпечення і підтримка емоційного благополуччя кожної дитини в сім'ї і дитячому дошкільному закладі.

Так, за даними дослідників, емоційні стани дітей можуть бути надзвичайно різноманітні за силою, тривалістю і стійкістю переживань. Вони викликаються різними діями: окремими фізичними подразниками (звуком, світлом, больовою дією), складними умовами того або іншого виду діяльності (розумінням завдання, характером матеріалу, особливостями продукту і т.д.), ставленням інших людей – однолітків і дорослих. Психічні стани також розрізняються глибиною перебігу, наслідками, усвідомленістю.

Вказується, що в ранньому віці дослідники відзначають прояв специфічних емоційних станів, що виникають у дітей завдяки ритмічному поєднанню звуків, інтонацій, кольорів, що обумовлюють формування соціально-емоційних образів. Це дає підставу вважати, що ці емоційні образи можуть складати емоційну пам'ять дитини, яка в подальшому або сприяє повноцінному розвитку особи, роблячи аналогічну життєву ситуацію комфортною, або залишає негативний емоційний слід, який надалі визначає особистісні конфлікти, що утруднюють взаємини дітей з тими, хто їх оточує.

У дошкільному віці виділяють основні емоційні стани: радість, страх, горе, гнів.

Л.С. Виготський виокремлює чотири етапи в емоційному розвитку дітей, обумовлені їх віком:

1. Здатність до «зараження» емоційним станом іншого в безпосередній взаємодії.

2. Дитина достатньо незалежна як від безпосередньо впливу ситуації, так і від емоційного стану близької людини, який вже не «заражає» її.

3. Зміна змісту афектів, що виражається, в першу чергу, у виникненні особливих форм емпатії. Емоційні стани починають передбачати хід виконання дій і виконують коректувальну роль.

4. «Інтелектуалізація афекту». Дитина може передбачати результати своєї діяльності і поведінки. Складні, подвійні переживання визначають виникнення здатності діяти відповідно до вільно прийнятої внутрішньої позиції. Відбувається диференціація зовнішнього і внутрішнього [61].

В інших дослідженнях виділяють такі проблеми розвитку емоційної сфери дошкільника: 1) чітке позитивне забарвлення участі дитини в рольових іграх, де виникає необхідність підпорядкувати свої безпосередні бажання вимогам і правилам гри; 2) поява емоційної детермінації; 3) наявність вираженого емоційного зсуву; 4) радість від правильного (тобто позитивно оцінюваного дорослими і однолітками) відтворення еталонів поведінки дорослого з приводу вирішення певних соціальних завдань. Названі параметри можуть виступати найбільш раннім індикатором змін у процесі становлення особи в дошкільному віці.

Відзначається також така особливість дошкільників, як здатність відображати «картинки» різних сцен, навіть з незрозумілими в той момент словами і мімічними рухами, вчинками й «опускати» їх на довгі роки в найглибші сховища своєї пам'яті, якщо ці сцени чимось зачепили дитину. Завдяки цьому емоційний досвід дитини, «емоційний фонд» збагачується.

Будучи первинним, емоційне віддзеркалення передувє свідомому віддзеркаленню. Останнє формується на його основі. При цьому, якщо взаємодії дітей у різних сферах життєдіяльності мають позитивний емоційний тон і виникають різноманітні яскраві враження, то створюється основа до формування оптимістичного світовідчуття дітей.

Інколи емоційні стани пов'язуються психофізіологічним механізмом, за допомогою якого на «психічному» рівні віддзеркалення дійсності під впливом зовнішніх дій змінюється внутрішнє середовище організму, складаючи «загальний» момент, за допомогою якого якого зв'язуються окремі ланки цілісного процесу віддзеркалення дійсності.

І, навпаки, як показали результати інших досліджень, часто соматичне неблагополуччя виступає стресовим чинником, що призводить до порушень настрою. Встановлений взаємозв'язок емоційного стану і ступеня захворювання бронхіальною астмою. Так, відмічено поганий настрій, неспокій, втому в період загострення захворювання, що у свою чергу, негативно позначалося на якості життя в цілому. Всіма дітьми наголошується виражене порушення емоційного стану.

Інші дослідники вважають, що стан здоров'я безпосередньо впливає на психологічний і психічний стан, визначаючи його знак, а в дитячому віці обумовлюється становлення і формування тих або інших особливостей особистості (самооцінки, особистісних рис, наприклад: соромливості, нерішучості, тривожності).

В інших працях відповідної тематики вказується на взаємозв'язок емоційних станів із характером дитячої діяльності, їх вплив на творчу активність дітей. Взаємозв'язок творчих проявів і емоційних станів дітей вказує на те, що вільне самовираження визначається емоційним станом дитини, виходячи з цього можна вважати, що останні самі виступають одним із показників свободи особистості.

В окремих дослідженнях висловлюється думка про те, що, навчаючи дитину розглядати картини, важливо навчити її знайти в ній «своє», виявити зв'язок між зображеним на картині явищем і змістом свого світу, усвідомити схожість з життєвими враженнями. Це положення дозволяє визначити, що психічні стани, викликані естетичним сприйняттям дітей, представлені як сполучна ланка між світом, відображених у витворах мистецтва, і реальною дійсністю як посередник в діалозі «художник – дитина – педагог», що забезпечує ціннісний обмін і сприяє духовному збагаченню дошкільників.

Відзначається також вплив художньо-естетичній діяльності на збагачення й актуалізацію позитивних станів дошкільників. Яскраві уявлення приводять до глибших і сильніших переживань, які сприяють формуванню окремих відносин і моральних оцінок дітей. Пізнання цінностей мистецтва, розкодування естетичних сенсів творів обумовлюють емоційну активність дошкільника, стимулюють інтерес до світу мистецтва і дозволяють пізнати художні знаки й образи реальної дійсності, що формує вищий рівень інтелектуальної діяльності та етично-естетичний погляд на навколишній світ.

Вказується, що позитивні емоційні стани сприяють розвитку прагнення дошкільників до пізнання прекрасного, традицій, до відтворення художніх зразків у власній прикладній діяльності. Тобто психічні стани, викликані сприйняттям естетичного, виступають стимулюючим чинником в особистісному розвитку дитини.

Отже, в літературі виділяються такі функції психічних станів:

- оцінна функція;
- функція розвитку психічних процесів і психологічних особливостей особистості. Психічні стани впливають на становлення рис вдачі, стимулюють розвиток: особистий і пізнавальний.

- комунікативна функція. Мімічні і пантомімічні рухи дозволяють передавати свої переживання оточуючим. Важливу роль у спілкуванні відіграє і розпізнавання психічних станів оточуючих.

Підсумовуючи викладене вище, можна виділити такі особливості психічних станів дошкільників:

- зв'язок з життєдіяльністю організму. Зайва інтенсивність і тривалість станів може викликати зміни в організмі. Актуалізація психічних станів відбувається в результаті внутрішніх і зовнішніх змін. Психічні стани визначають фон здоров'я і самі залежні від нього.
- їх особистісний характер: психічні стани є віддзеркаленням відносин, переживань щодо значущих предметів, явищ, людей, дій для дитини в конкретній ситуації, яка має для неї особистісний сенс (емоційно- безпосереднє переживання сенсу ситуації);
- зв'язок з діяльністю. Психічні стани слугують сигналом успішності – неуспішності оволодіння діяльністю, з одного боку, а з іншого боку, діяльність визначає психічні стани;
- малоусвідомленість психічних станів. Дошкільник не завжди може усвідомити, який стан він переживає, і причини його виникнення;
- лабільність. Характеризуються легкістю виникнення, зміни і схильності впливу із зовні (соціальних дій);
- глобальність, або слабка диференціація. Характеризується виникненням нових вищих рівнів організації, що беруть на себе координацію і перебудову функціонування прилеглих рівнів.

Очевидно, що форми й особливості вияву вказаних функцій на етапі раннього онтогенезу потребують подальших ґрунтовних досліджень.

Література

1. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А.М. Прихожан. – Воронеж: НПО «Модэн», 2000. – 303 с.
2. Прохоров А.О. Психологическое состояние и их проявления в учебном процессе / А.О. Прохоров. – Казань: Изд-во Казанського университета, 1991. – 163 с.
3. Прохоров А.О. Саморегуляция психических состояний как фактор социальной адаптации субъекта / А.О. Прохоров //

Психометрия адаптации и социальная среда: современные подходы, проблемы, перспективы / Отв. ред. Л.Г. Дикая, А.Л. Журавлев. – М.: Изд-во Ин-та психологии РАН, 2007. – С. 195-216.

В статье обобщается опыт исследования в психолого-педагогической литературе проблемы психических состояний человека. Показано, что в составе имеющихся подходов этап дошкольного онтогенеза оказывается исследованным недостаточно как в теоретическом, так и в прикладном аспектах. Определяются основные линии решения этой проблемы.

Ключевые слова: психические состояния, эмоциональные состояния, онтогенез, дошкольный онтогенез.

ЗМІСТОВНО-СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ВЗАЄМОДІЇ В СИСТЕМІ СТОСУНКІВ «СІМ'Я – ШКОЛА»

Седих К.В.

Публікація присвячена теоретичному обґрунтуванню змістовно-структурної моделі взаємодії в системі стосунків стосунки «сім'я – школа». Відповідно до цієї моделі виділяють такі важливі чинники впливу на формування взаємодії, як конструкти учасників; суб'єктивні смисли; наративи; інтеракції; комунікації, традиції, очікування, рефлексія, правила, передісторія стосунків, події та контекст. Завдяки цьому відбувається спільне конструювання реальності, створюється спільний простір уявлень учасників і їх взаємовпливи.

Ключові слова: конструкти, взаємодія, системна теорія, сім'я, освітня інституція.

Актуальність проблеми. Ідея взаємодії є основою уявлень про інтерактивну природу спілкування у концепціях символічного інтеракціонізму (Дж. Мід, Г. Блумер, М. Кун, Е. Гофман та ін.), соціального біхевіоризму (А. Бандура, Н. Міллер, Д. Доллард, Д. Тібо, Г. Келлі, Г. Хоманс), соціально-перцептивного когнітивізму (К. Левін, Ф. Хайдер, Т. Ньюком, Л. Фестінгер), а також у теоріях психоаналітичної орієнтації (Г. Салівен, Е. Берн, В. Шутц, М. Кляйн) та гуманістичної психології й психотерапії (К. Роджерс, Д. Морено, В. Сатір, Д. Бьюдженталь). Сама по собі широка численних теоретичних концепцій і підходів до вивчення взаємодії (інтеракції) у спілкуванні свідчить про принципову багатозначність у розумінні феноменів та інтеракції.